

UDK 331.311"329.7"(497.5)

27-563:331.311

(047.31)

<https://doi.org/10.53745/bs.92.2.4>

Primljeno: 11. 2. 2022.

Prihvaćeno: 14. 11. 2022.

Izvorni znanstveni rad

NEDJELJNI KAPITALIZAM KAO IDEOLOŠKI MODEL RADA NEDJELJOM U HRVATSKOJ. ISTRAŽIVAČKI OSVRTI IZ PROJEKTA CRO LAUDATO SI'

Ivana BRSTILO LOVRIĆ

Hrvatsko katoličko sveučilište

Ilica 242, 10 000 Zagreb

ivana.brstilo@unicath.hr

Damir MRAVUNAC

Hrvatsko katoličko sveučilište

Ilica 242, 10 000 Zagreb

damir.mravunac@unicath.hr

Sažetak

Kronologija rada nedjeljom u sektoru trgovina proteklih desetljeća u Hrvatskoj te argumentacije njezinih zagovornika upućuje nas na tezu da je riječ o uspostavi idealtipskog narativa imenovanog kao *nedjeljni kapitalizam*. Razumijevamo ga kao ideološki obrazac kojim se parcijalni interesi određenih društvenih skupina podvlače pod realni i isključivi. Također je i naturalistički model ekonomskog razvoja, dok se slobodna nedjelja veže uz najave gospodarskog nazadovanja, otpuštanja radnika i u konačnici opće društvene krize. S time su se povezali podatci iz znanstvenog projekta *CRO Laudato si'* provedenog s ciljem istraživanja profila ispitanika (N=1324) koji zagovaraju rad nedjeljom, odnosno koji se protive radu nedjeljom u privrednom sektoru trgovine u Hrvatskoj s obzirom na njihove stavove i prakse o tome pitanju. Analize pokazuju da zagovornici rada nedjeljom učestalije kupuju nedjeljom, obrazlažući to nuždom uz preferiranje liberalnijeg modela rada nedjeljom koju ponajprije razumijevaju u kontekstu slobode tržišta dok su protivnici rada nedjeljom skloniji naglašavati opću dobrobit i model reguliranja, odnosno ograničavanja rada nedjeljom. Iako je u Hrvatskoj zadnjih godina zapažen trend deregularizacije radnog vremena trgovina, autori ovog rada korištenjem metafore *nedjeljnog kapitalizma* zaključuju kako cjelokupna hrvatska tradicija i kultura ne može biti reducirana na jednostranu verziju kapitalizma u kojoj je slobodna nedjelja adresirana kao gospodarski rizik i trošak, a ne društvena vrijednost i civilizacijska stečevina koju treba (o)čuvati.

Ključne riječi: rad nedjeljom, trgovine, *nedjeljni kapitalizam*, hrvatsko društvo, *CRO Laudato si'*

Uvod

»Onaj tko ima najjaču poziciju u društvu, taj nameće svoje shvaćanje nedjelje, odnosno rada i nerada.«¹

Početak 2022. godine odgođene su vladine najave zakonskog reguliranja rada nedjeljom u sektoru trgovine u Hrvatskoj.² Spominjani parcijalni model od nekoliko (12 do 16) radnih nedjelja godišnje tako je i dalje predmet razmatranja, odnosno sučeljavanja heterogenih aktera u društvenoj javnosti. Među sustavnim zagovornicima slobodne nedjelje ističu se Katolička crkva i sindikati. S druge strane, istaknuti protivnici inicijative o slobodnoj nedjelji su udruženi poslodavci, čije je zahtjeve za radom nedjeljom trgovina u Hrvatskoj usvojio Ustavni sud Republike Hrvatske 2004³, 2009⁴. i 2020. godine.⁵ Dok je prva dva nastojanja reguliranja rada nedjeljom inicirao civilni sektor predvođen Crkvom i sindikatima, posljednje se tiče odluke Stožera civilne zaštite Republike Hrvatske o zatvaranju trgovina nedjeljom u razdoblju od 27. travnja do 26. svibnja 2020. godine, što je Ustavni sud ocijenio jedinom neopravdanom odlukom u nizu donesenih epidemioloških mjera za suzbijanje širenja bolesti COVID-19.⁶

¹ Ines SABOTIČ, O dokolici, slobodnom vremenu i nedjelji u Europi i Hrvatskoj na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće, u: Stjepan BALOBAN – Gordan ČRPIĆ (ur.), *Kultura nedjelje i dostojanstvo radnika*, Zagreb, 2005., 34.

² Usp. Portal Dnevnik.hr, *Ministar Čorić o neradnoj nedjelji: »Vlada nije odustala od ideje. Želimo izbjeći da se zakon ponovno proglasi neustavnim«* (10. XII. 2021.), u: <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/ministar-gospodarstva-i-odrzivog-razvoja-tomislav-coric-daje-izjavu-za-medijske---687695.html>; Portal N1, *Do daljnjega odgođen zakon kojim bi se uvela neradna nedjelja* (9. XII. 2021.), u: <https://hr.n1info.com/vijesti/do-daljnjega-odgoden-zakon-kojim-bi-se-uvela-neradna-nedjelja/> (3. II. 2022.).

³ Prijedlog za pokretanje postupka za ocjenu suglasnosti Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o trgovini s Ustavom podnijeli su (uz Općinsko vijeće Općine Stupnik iz Gornjeg Stupnika te Damira Šupera iz Osijeka i Gorana Bosanca iz Osijeka) Billa d.o.o. iz Zagreba, Fliba d.o.o. iz Donjeg Stupnika, Getro d.d. iz Sesveta, Hipermarketi Coop d.o.o. iz Zagreba, Kaufland d.d. iz Zagreba, Magma d.d. iz Zagreba i Mercator-H d.o.o. iz Velike Gorice. (Odluka Ustavnog suda broj: U-I-3824/2003; U-I-4094/2003; U-I-418/2004 od 28. IV. 2004.), u: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2004_04_55_1251.html (3. II. 2022.).

⁴ Prijedlog za pokretanje postupka za ocjenu suglasnosti članka Zakona o trgovini s Ustavom podnijeli su (uz Općinsko vijeće Općine Stupnik i Daria Šimovića iz Tenje) Euro structor d.o.o., Fliba d.o.o., Flio d.o.o., Gradski centar d.o.o., Hipermarketi Coop d.o.o., Magma d.d., Tower center Rijeka d.o.o. i Zelina centar d.o.o. (Odluka Ustavnog suda Republike Hrvatske broj: U-I-642/2009 i dr. od 19. VI. 2009.), u: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2009_07_76_1857.html (3. II. 2022.).

⁵ Za razliku od prijašnjih slučajeva Ustavni sud je 2020. godine odlučio sam pokrenuti ustavnosudski postupak o ustavnosti točke II. Odluke o radu trgovina. (Odluka Ustavnog suda Republike Hrvatske broj: U-II-2379/2020 od 14. IX. 2020. i tri izdvojena mišljenja sudaca), u: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2020_09_105_1969.html (3. III. 2022.).

⁶ Nedjeljom je (uz blag dane i neradne dane) u navedenom razdoblju iznimno dopušten rad kioscima, pekarnicama, trgovinama kruhom i pekarskim proizvodima i trgovina-

Dok većina hrvatskih građana prema različitim znanstveno-stručnim istraživanjima i ispitivanjima javnog mnijenja uvjerljivo podržava slobodnu nedjelju u trgovačkom sektoru,⁷ posebno je indikativna uloga negativnog medijskog izvještavanja o samoj toj ideji i inicijativi. To, nažalost, ne iznenađuje s obzirom na svojevrsnu »tradiciju« iskrivljenog medijskog izvještavanja o radu nedjeljom u Hrvatskoj.⁸ Tako je 2004. godine po izlasku dokumenta *Nedjelja radi čovjeka* primijećeno medijsko diskreditiranje Katoličke crkve u Hrvatskoj prilikom njezina zauzimanja za slobodnu nedjelju, pa se tako spominjalo da se Crkva protivi radu kafića, koji uopće nisu ni spomenuti u tom dokumentu, kao ni sam riječ »zabrana«. Stoga S. Baloban upozorava: »Takvo stanje u medijima svakako nije dobro za razvoj demokracije i civilnog društva u Hrvatskoj. Štoviše, moglo bi se označiti i kao opasno jer može uništiti malog čovjeka i nedovoljno snažne institucije i zajednice u društvu, ako to ide u prilog nekoj društvenoj grupi ili pak krupnom kapitalu, kao što je to slučaj s pokušajem ukidanja slobodne nedjelje.«⁹

U takvoj društvenoj klimi inicijativu za regulaciju slobodne nedjelje krupni kapital predstavlja nerealnom i potencijalno regresivnom za razvoj ekonomskog sektora kao temeljnog i odlučujućeg za napredak hrvatskog društva, dok se zanemaruje širi okvir kulture rada, radničkih prava i kvalitete života. Naznačen model, u prvom redu, ekonomskog razvoja, a onda i društvenog te perspektive (bez alternative) rada i radnika u Hrvatskoj, u ovom smo radu nazvali *nedjeljnim kapitalizmom*.

S navedenim se povezuju istraživačke analize proizašle iz znanstvenog projekta *CRO Laudato si'* prema kojima se stavovi i prakse zagovaratelja i protivnika rada nedjeljom (N=1324) polariziraju upravo u naglascima na primat tržišta, odnosno općeg dobra, liberalizacije naspram regulacije rada nedjeljom, praksu nedjeljnog kupovanja iz nužde ili izbora itd. Kroz prizmu (ne)radne nedjelje kristalizirao se idealtipski odnos prema radu, ekonomiji i širim društvenim procesima u hrvatskom društvu.

ma na benzinskim postajama. Više o odluci Ustavnog suda RH na mrežnoj poveznici: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2020_09_105_1969.html (3. III. 2022.).

⁷ Znanstvena istraživanja i različite ankete koje su provele medijske kuće i agencije pokazuju da uvjerljiva većina hrvatskih građana podržava slobodnu nedjelju trgovina u Hrvatskoj. Usp. Ivana BRSTILO LOVRIC – Matea ŠKOMRLJ, O radu nedjeljom iz perspektive studenata u Hrvatskoj, u: *Bogoslovska smotra*, 90 (2020.) 4, 803-809.

⁸ Usp. Irena SEVER, Odjek dokumenta *Nedjelja radi čovjeka* u dva hrvatska dnevna lista, u: Gordana ČRPIĆ – Mijo DŽOLAN (ur.), *Slobodna nedjelja: kultura u nestajanju?*, Zagreb, 2014., 147-156; Stjepan BALOBAN, Predgovor, u: Stjepan BALOBAN – Gordana ČRPIĆ (ur.), *Kultura nedjelje i dostojanstvo radnika*, Zagreb, 2005., 9.

⁹ Stjepan BALOBAN, Predgovor, 9.

Slijedi teorijska razrada pojma kapitalizma s naglaskom na hrvatski kontekst, koji se prizmi rada nedjeljom podvlači autorskim terminom *nedjeljnog kapitalizma* te se povezuje s istraživačkim analizama koja se u dijelu zaključka kritički raspravljaju.

1. Teorijska promišljanja: ususret *nedjeljnom kapitalizmu*

Postoji li samo jedan kapitalizam ili je prije riječ o kapitalizmima? Je li riječ o dominantno ekonomskom sustavu ili sveobuhvatnijem društvenom sistemu, svojevrsnoj »društvenoj formaciji« organiziranoj oko kapitalističke ekonomije?¹⁰ Ima li kapitalizam konačan oblik koji se ne može mijenjati? Ova i druga pitanja analizirali su znanstvenici i stručnjaci iz različitih područja, slijedom čega je i sama literatura o kapitalizmu nepregledna i raznolika. Uzevši sve to u obzir, primjetne su autorske tendencije određivanja kapitalizma epitetom kojim se nastoji referencirati sadržajni i vrijednosni sukus pojma (u nekom prostorno-vremenskom kontinuumu) ili se izvodi njegova tipologija, često u strogim binarnostima. Tako se spominje *kasni kapitalizam*,¹¹ *socijalni kapitalizam*,¹² *divlji kapitalizam*,¹³ *periferijski kapitalizam*,¹⁴ *dobar*, odnosno *loš kapitalizam*¹⁵ i tako dalje.

U klasičnoj perspektivi kapitalizama uočava se podjela na liberalnu tržišnu privredu (engl. *liberal market economy*) i koordiniranu tržišnu privredu (engl. *coordinated market economy*), koju su predložili Hall i Soskice.¹⁶ Autori na primjeru ključnih područja kompanija objašnjavaju različitost liberalnog i koordiniranog tržišnog tipa: »U prvim se koordinacija kompanija s njihovim okruženjem događa kroz tržišta (natjecanjem, formalnim ugovorima i pravnim sustavom koji je ustrojen da prati takav tip djelovanja) dok se koordinacija unutar kompanija odvija putem hijerarhija (piramidalnom strukturom

¹⁰ Usp. David COATES, *Capitalism: The Basics*, London, 2015., XVII.

¹¹ Usp. Fredric JAMESON, *Postmodernism or the cultural logic of late capitalism*, Durham, 2005.

¹² Usp. Gøsta ESPING-ANDERSEN, *The three worlds of welfare capitalism*, Cambridge, 1990.

¹³ Usp. Josip ŽUPANOV, *Od komunističkog pakla do divljeg kapitalizma. Odabrane rasprave i eseji (1995. – 2001.)*, Zagreb, 2002.

¹⁴ Usp. Ivan ROGIĆ NEHAJEV, *Tehnika i samostalnost. Okvir za sliku treće hrvatske modernizacije*, Zagreb, 2000., 551-552.

¹⁵ Usp. William J. BAUMOL – Robert E. LITAN – Carl J. SCHRAMM, *Good capitalism, bad capitalism, and the economics of growth and prosperity*, New Haven, 2007.

¹⁶ Peter A. HALL – David W. SOSKICE, An introduction to varieties of capitalism, u: Peter A. HALL – David W. SOSKICE (ur.), *Varieties of capitalism: the institutional foundations of comparative advantage*, Oxford – New York, 2001., 1-68.

autoriteta u kojoj menadžeri imaju slobodnije ruke, ali i veću odgovornost). U drugima se koordinacija odvija uvelike kroz ne-tržišne odnose s naglaskom na suradnju, a ne toliko na natjecanje.«¹⁷ Pristup inačica kapitalizma, kako navode Lučev i Babić,¹⁸ predviđa slabiji ekonomski rast ekonomija koje ne ulaze u idealtipski binarni model. Riječ je o državama poput Italije, Grčke, Španjolske, Francuske i Portugala, koje Hall i Soskice ne uspijevaju jasno pripojiti nekom od modela, ponajprije zbog njihove »neusklađene politike«¹⁹. Autori stoga ostavljaju mogućnost da se te i druge države okupe pod posebnom inačicom nazvanom *mediteranski kapitalizam*.²⁰

Na tu se literaturu nadovezuju brojna promišljanja, tako i izvor prema kojem je tržišni model kapitalizma u prednosti nadvladavanja solidarnog modela pri čemu se prognozira da bi »spontana igra osobnih interesa« mogla dominirati tržišnim sustavom i pritom »nagristi onaj utemeljen na solidarnosti«. ²¹

S obzirom na to da se u ovom radu ponajprije zanimamo za situaciju u Hrvatskoj, valja imati na umu da istraživanja nisu do kraja razjasnila hrvatsku poziciju. Primjerice, Lučev i Babić primjećuju da je Hrvatska u znanstvenoj analizi inačica kapitalizma »ili ignorirana ili spominjana u drugom kontekstu usporedbe«, kao i da se u literaturi uočavaju »sličnost Slovenije i Hrvatske kao dva postsocijalistička CME modela« pri čemu autori poput Bartletta »zamjećuje znatne razlike između Hrvatske i većine drugih zemalja 'zapadnog Balkana' predviđajući vjerojatnu konvergenciju Hrvatske prema kontinentalno europskom (dakle CME) modelu«²². Cvijanović i Redžepagić²³ također naglašavaju da je hrvatski oblik kapitalizma poseban »kako u obliku, tako i u razvoju«²⁴.

¹⁷ Marko GRDEŠIĆ, Kako uspoređivati kapitalizme? Pregled razvoja komparativne političke ekonomije, u: *Politička misao*, 44 (2007.) 4, 144.

¹⁸ Usp. Josip LUČEV – Zdenko BABIĆ, Tipovi kapitalizma, ekspanzija neoliberalizma i socijalni učinci u baltičkim zemljama, Sloveniji i Hrvatskoj: komparativni pristup, u: *Revija za socijalnu politiku*, 20 (2013.) 1, 8-9.

¹⁹ *Isto*, 8.

²⁰ Usp. Peter A. HALL – David W. SOSKICE, An introduction to varieties of capitalism, 21.

²¹ Marko GRDEŠIĆ, Kako uspoređivati kapitalizme? Pregled razvoja komparativne političke ekonomije, 149. Usp. Wolfgang STREECK – Kathleen Ann THELEN (ur.), *Beyond continuity: institutional change in advanced political economies*, Oxford – New York, 2005.

²² Josip LUČEV – Zdenko BABIĆ, Tipovi kapitalizma, ekspanzija neoliberalizma i socijalni učinci u baltičkim zemljama, Sloveniji i Hrvatskoj: komparativni pristup, 9-10. Usp. Will BARTLETT, The Western Balkans, u: David LANE – Martin MYANT (ur.), *Varieties of capitalism in post-communist countries*, Hampshire, 2007., 201-218.

²³ Usp. Vladimir CVIJANOVIĆ – Denis REDŽEPAGIĆ, From political capitalism to clientelist capitalism? The case of Croatia, u: *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci*, 29 (2011.) 2, 368.

²⁴ Ovdje ne možemo posebno obraditi specifičnost hrvatskog kapitalizma koju povezuje mo uz pojam *ortačkog kapitalizma* (eng. *crony*), ali je svakako jedan od elemenata situa-

O specifičnosti koje se uočavaju u Hrvatskoj pišu i autori Cerami i Stubs,²⁵ prema kojima Hrvatska, zajedno s Albanijom, Bosnom i Hercegovinom, Bugarskom, Rumunjskom i Srbijom, ulazi u zemlje Jugoistočne Europe, koje karakterizira »tržišna ekonomija pod državnim utjecajem«. Po njima riječ je o modelu koji kombinira neoliberalni pristup s upletanjem države (u smislu privilegiranja određenih elita) i određenog stupnja klijentelizma.²⁶ U suglasju s time je i promišljanje Lučeva i Babića,²⁷ koje uvodi moment socijalne države: »u baltičkim zemljama očekujemo utjecaj implementacije neoliberalnog kapitalističkog modela, u Sloveniji koordiniranog korporativnog modela, dok se Hrvatska svrstava negdje između ova dva modela s mješavinom neoliberalnih utjecaja sa značajnim utjecajem 'klijentelističkog modela' s jedne strane i ostavštinama bismarckovskog²⁸ koordiniranog modela socijalne države s druge strane«²⁹.

Da je u Hrvatskoj na djelu hibridni model kapitalizma smatra i Županov.³⁰ On sam nastanak kapitalizma Zapadne Europe razumijeva u kontekstu feudalizma, dok ga u postkomunističkim zemljama pripisuje okviru socijalizma. Poblize, u postkomunističkim zemljama poput Hrvatske primjećuje dominaciju specifičnog modela tzv. političkog kapitalizma koji idealtipski kontrira poduzetničkom kapitalizmu na nekoliko razina. Tim dvama analitičkim modelima autor shematizira politički kapitalizam kroz državno ili društveno vlasništvo na fragmentiranom tržištu na kojem se plasiraju proizvodi i koje funkcionira na osnovi monopola. To je, zapravo, politički lažirano tržište čiji

cije u kojoj se hrvatska nalazi i onemogućuje njezin razvoj. Usp. Paul STUBBS – Siniša ZRINŠČAK, *Croatian Social Policy. The Legacies of War, State-building and Late Europeanization*, u: *Social Policy & Administration*, 43 (2009.) 2, 121-135; Kristijan KOTARSKI – Goran RADMAN (ur.), *Hrvatska u raljama klijentelizma. Politike, postupci i posljedice trgovanja institucionalnom moći*, Zagreb, 2020.

²⁵ Usp. Alfio CERAMI – Paul STUBBS, *Post-communist welfare capitalisms, Bringing institutions and political agency back in*, Zagreb, 2011. – radni materijali Ekonomskog instituta u Zagrebu.

²⁶ Usp. *Isto*, 15.

²⁷ Usp. Josip LUČEV – Zdenko BABIĆ, *Tipovi kapitalizma, ekspanzija neoliberalizma i socijalni učinci u baltičkim zemljama, Sloveniji i Hrvatskoj: komparativni pristup*.

²⁸ I drugi izvori procjenjuju utjecaj Bismarckovih socijalnih reformi u nastajanju socijalne države u Njemačkoj 80-ih godina 19. stoljeća i njegova aktivnog oblikovanja srednjeeuropskog područja, pri čemu je u Hrvatsku implementiran pomoću austrougarskog zakonodavstva »gdje je obilježio razvoj socijalnog osiguranja«, Vlado PULJIZ, *Bismarckove socijalne reforme*, u: *Revija za socijalnu politiku*, 2 (1995.) 3, 246.

²⁹ Josip LUČEV – Zdenko BABIĆ, *Tipovi kapitalizma, ekspanzija neoliberalizma i socijalni učinci u baltičkim zemljama, Sloveniji i Hrvatskoj: komparativni pristup*, 13.

³⁰ Usp. Josip ŽUPANOV, *Od komunističkog pakla do divljeg kapitalizma. Odabrane rasprave i eseji (1995. – 2001.)*

su glavni akteri menadžeri usko povezani s političkim hijerarhijama. Država pritom štiti poduzeća od konkurencije, pokriva gubitke te zaposlenom osoblju osigurava vlasništvo nad radnim mjestom kao i socijalna prava. Poduzetnički kapitalizam, pak, uspostavlja se na integralnom tržištu na kojem su dostupni svi ekonomski resursi te vlada konkurentski odnos s dominacijom privatnog vlasništva. Individualni poduzetnici i profesionalni menadžeri su ekonomski akteri neovisni o državnim strukturama vlasti pa je funkcija države osigurati zakon i red te transparentna pravila i obveze svih uključenih aktera.³¹ Više o tim razlikama donosimo u sljedećoj tablici.

Tablica 1. Razlike političkog i poduzetničkog kapitalizma kod Županova³²

POLITIČKI KAPITALIZAM	PODUZETNIČKI KAPITALIZAM
državno vlasništvo	privatno vlasništvo
fragmentirano tržište	integralno tržište
tržišni monopol	konkurentsko tržište
akteri povezani s političkom hijerarhijom	autonomni ekonomski akteri
država zaštitnica i dadilja: štiti od konkurencije, pokriva gubitke, osigurava vlasništvo i prava	država noćobdija: održava zakon i red, regulira jednakost pravila tržišne igre
redistribucije većine DBP državnim kanalima	redistribucija manjine DBP državnim kanalima

Županov zaključuje kako se raspadom Jugoslavije uvelike modificirao izloženi model političkog kapitalizma, između ostalog privatizacijom državnog i društvenog vlasništva te generalizacijom tržišta koje se proširilo na sve ekonomske resurse uz, i dalje, prisutnu tendenciju monopolizma. Glavni akteri postaju privatni vlasnici poduzeća, vlasnici krupnog kapitala i menadžeri. Ti novi tajkuni instrumentaliziraju samu državu, slijedom čega ostvaruju brz i lak profit. Start poduzetničko-kapitalističkog modela nije bez konkurencije jer se uspostavlja istodobno s djelovanjem »naslijeđenog« političko-kapitalističkog modela pa prisutnost tog modelskog dualizma zaziva stalne društvene tenzije.³³

Sociolog Rogić³⁴ za Hrvatsku veže takozvani *periferijski kapitalizam* uvjetovan njezinim posebnim položajem *dvostruke periferije*, koja je modernizirana odozgo. Naime, on Hrvatsku promatra nasljednicom periferno modernizira-

³¹ Usp. Isto, 60-64.

³² Isto, 63-64.

³³ Isto, 66-67.

³⁴ Usp. Ivan ROGIĆ NEHAJEV, *Tehnika i samostalnost. Okvir za sliku treće hrvatske modernizacije*, 534.

nih država koje su se također nalazile na »periferijskom europskom rubu«³⁵ i koje su se pokazale izvanjskim platformama transnacionalnih poduzeća »za odmjeraivanje i 'razbijanje' zaštitnih politika pojedinih 'integracija', kakva je i europska«³⁶. Takve su transnacionalne tvrtke (uz lik hirovitog pojedinca) »bez ikakvih obveza na solidarnost spram socijalnog i životnog okoliša i zajednice«³⁷. Autor se u konačnici zalaže za autonomiju hrvatskog društva i države koja bi bila konačan odmak od vrlo lako izvedive modernizacije »bez obveza spram hrvatskog društva i njegovih sudionika«³⁸ uvažavanjem uloge (antitotalitarne) države te supsidijarnog djelovanja u svrhu »oblikovanja i jamčenja životne perspektive društva«³⁹ uz načelo obzirnosti u korporacijskom sektoru.⁴⁰

Ove i druge analize pokazuju kako kapitalizam u Hrvatskoj nije jednoznačan pojam te je u bitnom podložan društvenom kontekstu, produkt čega su i njegove brojne formacije. Upravo u prizmi rada nedjeljom smatramo da se oblikuje simptomatični amalgam koji nazivamo *nedjeljnim kapitalizmom*. Razumijevamo ga specifičnim modelom ekonomsko-društvenog razvoja koji se nudi kao realan, neophodan i suvremen, a koji inicijative za regulaciju rada nedjeljom tumači atakom na »prirodne« poduzetničke slobode i insinuciju sveopće društvene krize, napose gospodarsko nazadovanje zemlje.⁴¹ Riječ je o normalizaciji jednog društveno kontingentnog momenta. Kao pravo u koje se »ne smije« dirati, nedjeljni kapitalizam pritom ulazi u brojne pore društvene stvarnosti, namećući nove obrasce rada i potrošačke dokolice mimo postojeće hrvatske tradicije koja, između ostaloga, počiva na dominantnom katolič-

³⁵ Isto, 613.

³⁶ Isto, 552.

³⁷ Isto, 535.

³⁸ Isto, 618.

³⁹ Isto, 596.

⁴⁰ Usp. Isto, 598.

⁴¹ Jutarnji list, *Nedopustivo je da se ovako ide u promjene zakona. Procjena je da bi moglo doći i do 7000 otkaza* (5. X. 2021.), u: <https://novac.jutarnji.hr/novac/aktualno/nedopustivo-je-da-se-ovako-ide-u-promjene-zakona-procjena-je-da-bi-moglo-doci-i-do-7000-otkaza-15107596>; Jutarnji list, *Dubinska analiza: Zabrana rada nedjeljom donosi manje prihode i plaće, ali i otkaze* (5. X. 2021.), u: <https://novac.jutarnji.hr/novac/aktualno/dubinska-analiza-zabrana-rada-nedjeljom-donosi-manje-prihode-i-place-ali-i-otkaze-15107476>; Jutarnji list, *Čak i oni koji podržavaju zabranu rada nedjeljom poručuju 'Ograničenje će značiti otkaz za 5000 do 6000 radnika'* (25. V. 2020), u: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/cak-i-oni-koji-podrzavaju-zabranu-rada-nedjeljom-porucuju-ogranicenje-ce-znaciti-otkaz-za-5000-do-6000-radnika-10337473>; Dnevnik.hr, *Zbog neradne nedjelje poslodavci već počeli prijetiti otkazom: 'Ako imate smanjeni prihod počnete rezati troškove'* (8. V. 2021.), u: <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/zabrana-rada-trgovina-nedjeljom---650932.html> (3. II. 2022.).

kom identitetu (pre)poznajući nedjelju danom za religijsku praksu, obiteljska okupljanja, socijalne aktivnosti, psihofizički odmor i drugo. Otkrivajući kako si pojedine države mogu »dopustiti« slobodnu nedjelju, ali ne i Hrvatska, predstavnici tog modela insinuiraju dinamiku zemalja periferije i centra, a Hrvatskoj se nalazi u prvoj kategoriji.⁴² S druge strane treba imati na umu da brojni trgovački lanci ne rade nedjeljom u svojim matičnim zemljama,⁴³ dok to nije slučaj s njihovim podružnicama u Hrvatskoj uz napomenu kako su plaće u sektoru trgovine među nižima u zemlji.⁴⁴ Vezana uz to jest i progresivna (re) organizacija društvenog vremena i prostora konzumerističkim sadržajima pa kontinuirano svjedočimo sve većem broju trgovačkih centara,⁴⁵ koji onda potpomažu socijalizaciji stanovništva potrošačkom dokolicom kao suvremeni(ji) m stilom života.⁴⁶

Neka su istraživanja pokazala da rad nedjeljom otkriva cijelu pozadinu nepoštivanja ljudskih i radničkih prava, što se očituje u neevidentiranim i neplaćenim satima, stalnom zastrašivanju i prijetnjama otkazom, minimalnim brojem »ekstra« plaćenih radnih nedjelja, što zakon ostavlja na procjenu upravo poslodavcima, uostalom kao i opciju rada nedjeljom.⁴⁷ S obzirom na to da ni inspekcije rada ne rade nedjeljom, radnike se prepušta »tržišnoj utakmici« u kojoj se prema osobnim iskazima osjećaju kao jadni ljudi, klonuli i napušteni od čitava društva,⁴⁸ što dovodi do dubokih društvenih podjela. »Osjećaj oso-

⁴² Telegram, *Hrvatska je, znamo, uz Bugarsku najsiromašnija u EU. Zabrana rada nedjeljom još nas udaljava od razvijenih zemalja* (6. VII. 2021.), u: <https://www.telegram.hr/biznis-tech/hrvatska-je-znamo-uz-bugarsku-najsiromasnija-u-eu-zabrana-rada-nedjeljom-jos-nas-udaljava-od-razvijenih-zemalja/> (1. XII. 2021.).

⁴³ Primjer trgovačkog lanca Lidl – Muenchen, koji u Njemačkoj ne radi nedjeljom, u: <https://www.lidl.de/f/muenchen/dachauer-str-92.html>. Tako je i s trgovačkim lancem Kaufland, Frankfurt. Usp. <https://filiale.kaufland.de/service/filiale/frankfurt-am-main-2553.html> (3. II. 2022.).

⁴⁴ Prosječna mjesečna isplaćena neto plaća po zaposlenome u pravnim osobama prema odjeljcima nkd-u 2007. – mjeseci, obrada prema joppd obrascu, u: https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/Pokazatelj/Zaposlenost%20i%20place/Place.xlsx (3. II. 2022.).

⁴⁵ Danica.hr, *Po nečemu smo prvi: Hrvatska ima najveći shopping centar u EU* (2. II. 2020.), u: <https://danica.hr/po-necemu-smo-prvi-hrvatska-ima-najveci-shopping-centar-u-eu/>; Jutarnji list, *Zagreb po shopping kvadratima prestigao Beč! Gradi se još 11 trgovačkih centara. Je li to previše?* (5. IX. 2011.), u: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/zagreb-po-shopping-kvadratima-prestigao-bec-gradi-se-jos-11-trgovackih-centara-je-li-to-previše-1817679> (3. II. 2022.).

⁴⁶ Usp. Željko Tanjić, *Nedjelja ili »shopping day«*, u: Stjepan BALOBAN – Gordan ČRPIĆ (ur.) *Kultura nedjelje i dostojanstvo radnika*, Zagreb, 2005.; Lana BATINIĆ – Ivana BRSTILO – Jeronim DOROTIĆ – Damir MRAVUNAC, *Rad nedjeljom i kvaliteta života: sažetak fokus grupa*, u: Gordan ČRPIĆ – Mijo DŽOLAN (ur.), *Slobodna nedjelja: kultura u nestajanju?*

⁴⁷ Usp. Lana BATINIĆ – Ivana BRSTILO – Jeronim DOROTIĆ – Damir MRAVUNAC, *Rad nedjeljom i kvaliteta života: sažetak fokus grupa*, 15-40.

⁴⁸ *Isto*, 25-26.

bito potencira kultura u kojoj jedan dio stanovništva ima slobodnu nedjelju, kupuje se ili se samo 'obilaze' dućani kao svojevrsni novi tip izlazaka, provođenja slobodnog vremena. Podijeljenost između onih koji mogu planirati svoj dan odmora i onih koji to ne mogu, prelazi preko zajednica koje se tako lome. Obiteljske, prijateljske i susjedske zajednice moraju uložiti velike napore da se održe u takvim okolnostima.«⁴⁹

Dakle, s inauguriranjem modela *nedjeljnog kapitalizma* povezan je cijeli niz društveno negativnih posljedica, za čiju sanaciju nema odgovornih. S tim možemo povezati promišljanja sociologa Črpića, koji je prije gotovo jednog desetljeća u predgovoru knjige *Slobodna nedjelja: kultura u nestajanju?* napisao: »Inače je spisak šteta porobljavanja nedjelje od strane krupnog kapitala velik. Na prvom mjestu to što se kolonizira i dezavuiraju jedna kulturna, civilizacijska stečevina, dokida se sloboda koju su u semitskom svijetu čak i robovi uživali. Današnje radnice i radnici u trgovini ni taj se dan ne mogu odmarati i biti sa svojim obiteljima. Tendencija je, koliko je razvidno, da se ova praksa proširi i na druge djelatnosti, od industrije i građevine do javnih službi, i da se dođe do klasične podjele poznate iz klasičnoga razdoblja robovlasništva: gospodari imaju slobodno uvijek, a robovi su robovi svagdanom i blagdanom.«⁵⁰

Na osnovi teorijskih i istraživačkih uvida jasno je da kapitalizam nije jednoznačan pojam, što podcrtava ozbiljnost ideoloških reperkusija rada nedjeljom na hrvatsko društvo. Empirijski nalazi idu tomu u prilog, pokazujući kako se stavovi i prakse protivnika rada nedjeljom vežu uz kvalitativno drukčije argumente od stavova onih zagovornika rada nedjeljom.

2. Metodologija istraživanja

Podatci koji se koriste u ovom radu prikupljeni su u sklopu *CRO Laudato si' – O brizi za naš dom*, projektu Hrvatskoga katoličkog sveučilišta u suradnji s Hrvatskim nacionalnim bratstvom Franjevačkoga svjetovnog reda (OFS) i Franjevačkom mladeži u Hrvatskoj (FRAMA). Projekt je pokrenut u prosincu 2019. godine te je završen u lipnju 2021. godine. Projekt je obuhvatio dio znanstvenog istraživanja i niz praktičnih projektnih aktivnosti s ciljem ukazivanja na važnost enciklike pape Franje *Laudato si'. O brizi za zajednički dom*⁵¹ i poticanja

⁴⁹ Damir MRAVUNAC, Razvoj odnosa prema nedjelji, u: Gordan ČRPIĆ – Mijo DŽOLAN (ur.), *Slobodna nedjelja: kultura u nestajanju?*, 157-169, ovdje 166.

⁵⁰ Gordan ČRPIĆ, Predgovor, u: Gordan ČRPIĆ – Mijo DŽOLAN (ur.), *Slobodna nedjelja: kultura u nestajanju?*, 11-12.

⁵¹ Papa FRANJO, *Laudato si'. Enciklika o brizi za zajednički dom*, Zagreb, 2015.

članova Franjevačkoga svjetovnog reda te svih zainteresiranih pojedinaca na sustavnu provedbu projektnih aktivnosti u kontekstu načela utemeljenosti na nauku učiteljstva Katoličke crkve, načela povezanosti ekološke krize s krizom čovjeka te načela brige za okoliš, koja ujedno podrazumijeva brigu za dostojanstvo ljudske osobe. U istraživačkom i praktičnom dijelu projekta obuhvaćene su različite teme povezane s tom enciklikom, kao što su neradna nedjelja, štednja energije za grijanje kućanstava, štednja vode, bacanje hrane u smeće, štednja električne energije te uporaba plastike.⁵²

Ovaj je rad proizašao iz završnoga projektnog znanstvenog istraživanja kojim su se u 55 pitanja obuhvatile cjeline informiranosti i poznavanja enciklike *Laudato si'* uz stavove naspram pontifikata pape Franje, znanja i informiranosti o ekološkim problemima, navikama i spremnosti na promjene praksa koje vode računa o očuvanju okoliša, stavova i praksi vezanih uz rad nedjeljom te set sociodemografskih pitanja.

Znanstveno istraživanje odobrilo je Etičko povjerenstvo Hrvatskoga katoličkog sveučilišta te je provedeno *online* i fizičkim anketnim upitnikom. Istraživanje je bilo dobrovoljno i anonimno uz mogućnost odustajanja u bilo kojoj fazi ispunjavanja. Svi su ispitanici potpisali informirani pristanak. Prikupljeni podatci analizirani su samo na grupnoj razini korištenjem statističkoga programskog paketa za društvene znanosti, skraćeno (engl.) SPSS u verziji 22, čije obrade u radu u ovoj formi nisu bile prethodno prezentirane⁵³.

Glavna projektna platforma koja je nudila sve obavijesti i pristupnu poveznicu istraživanju bila je Facebook stranica *CRO Laudato si'*. Ciljana skupina ili uzorak bili su članovi Franjevačkoga svjetovnog reda i Franjevačke mladeži s obzirom na to da je njihov životni stil blizak vrijednostima i porukama enciklike *Laudato si'*, kao i pripadnici različitih vjerskih zajednica, svećenstvo, katolički i drugi vjernici, kao i svi zainteresirani punoljetni građani Republike Hrvatske. Uz projektnu mrežnu stranicu potencijalni ispitanici na istraživanje su pozivani internim kanalima svih projektnih partnera, poglavito kontaktima članova OFS-a i FRAME, među kojima je bio znatan udio educiranih anketara

⁵² Više o projektnim aktivnostima na mrežnoj stranici projekta *CRO Laudato si'*; <https://www.unicath.hr/laudato-si-konferencija-2021> (3. II. 2022.) te u: Miriam Mary BRGLES – Zoran TURZA – Marija ŽAGMEŠTER, *The CRO Laudato Si' Project: Goals, Activities, and Social Outcomes*, u: *Studia Ecologiae Bioethicae*, 19 (2021.) 4, 29-30.

⁵³ Autori ovog rada na međunarodnoj znanstvenoj konferenciji *Laudato si' – prema klimatskoj i društvenoj pravdi* (Zagreb, 5. lipnja 2021.) održali su izlaganje naziva *Nedjeljni kapitalizam ili O radu nedjeljom na hrvatski način* s kojim je teorijski i empirijski povezan ovaj rad, koji pak donosi originalni teorijski pristup i statističke analize koje u ovom metodološkom formatu prethodno nisu nigdje drugdje bile prezentirane.

iz raznih dijelova Hrvatske, koji su volonterski obavljali terenski dio istraživanja. Samo istraživanje zbog pandemije COVID-19 produženo je na razdoblje od ožujka do listopada 2020. godine. Uzorak je bio neprobabilistički, s time da je većina ispitanika imala određena saznanja o aktivnostima projekta jer je riječ o članovima (43,7%) suradničkih udruga ili njihovim simpatizerima, u pravilu aktivnim vjernicima, što doznajemo iz podatka da ih većina (86,7%) učestalo pohađa vjerske obrede. U konačnici je u istraživanju sudjelovalo 1324 ispitanika, čije su karakteristike priložene u potonjoj tablici.

Tablica 2. Karakteristike sudionika istraživanja (N= 1324)

karakteristike		%	N
spol	žene	72	949
	muškarci	28	375
dob	18 - 34 godina	26,2	348
	35 - 54 godina	37,2	492
	55 - 64 godina	19,0	251
	65 i više godina	17,6	233
obrazovanje	bez škole ili osnovna škola	6,1	81
	srednja škola	46,3	610
	fakultet, viša ili visoka škola	37,9	501
	magisterij, doktorat	9,7	128
radni status	zaposleni	53,2	701
	studenti	11,5	151
	umirovljeni	23,5	310
	nezaposleni	7,5	99
	ostalo	4,3	63
član FSR-a ili FRAME	da	43,7	578
	ne	56,3	744
učestalost pohađanja vjerskih obreda ⁵⁴	nikada	1,1	14
	rijetko	5,3	70
	ponekad	6,9	91
	često	86,7	1144

⁵⁴ U zagradama su se nalazila pojašnjena navedenih odgovora: *rijetko* – jednom u tri mjeseca ili rjeđe; *ponekad* – šest do deset puta godišnje; *često* – barem jednom tjedno ili češće. Napomena: petero sudionika nije odgovorilo na pitanje o učestalosti pohađanja vjerskih obreda kao ni njih četvero na pitanje o najvišem postignutom stupnju obrazovanja.

Opći cilj ovog istraživanja bio je stjecanje uvida u profil ispitanika s obzirom na njihov stav o radu nedjeljom trgovina u Hrvatskoj. Sukladno tomu, formirala su se istraživačka pitanja o razlikama, odnosno karakteristikama zagovornika i protivnika rada nedjeljom trgovina u Hrvatskoj s obzirom na njihovu učestalost kupovanja nedjeljom, glavni razlog kupovanja nedjeljom, glavni razlog za (ne)radnu nedjelju, preferiran model rada nedjeljom te stav o radu nedjeljom njihovih bližnjih.

3. Analiza podataka i rasprava

U ovom radu stav ispitanika o radu nedjeljom u trgovačkom sektoru u Hrvatskoj obuhvatio je dihotomnu varijablu (ne)podržavanja rada nedjeljom, pri čemu su ispitanici koji su se potvrdno izjasnili nazvani *zagovarateljima*, a oni koji su odgovorili da su protiv toga nazvani *protivnicima* rada nedjeljom. Njihovi omjeri prikazani su u potonjoj tablici.

Tablica 3. Stav ispitanika o radu nedjeljom (N=1324)

stav ispitanika o radu nedjeljom	%	N
da	3,5	42
protiv	96,5	1169

Ispitanikov stav o radu nedjeljom analiziran je u odnosu na sve varijable iz anketnog upitnika vezane uz temu rada nedjeljom, odnosno učestalost kupovanja nedjeljom, razloge kupovanja nedjeljom, razloge za slobodnu nedjelju, razloge za rad nedjeljom, preferencijski model rada nedjeljom u trgovinama i stav o radu nedjeljom njihovih bližnjih.

Analiza je rađena uporabom t-testa i hi-kvadrat testa na razini rizika od 5%, tj. 95% pouzdanosti. Pritom su iz svih prezentiranih analiza isključeni sudionici koji nisu odgovorili ili nisu imali stav o analiziranim pitanjima.

3.1. Učestalost kupovanja nedjeljom

Stav o radu nedjeljom prvo je analiziran s varijablom učestalosti kupovanja nedjeljom na način da je potonja od originalne varijable s četiri ponuđena odgovora iz upitnika transformirana u varijablu dihotomnog tipa, pri čemu su dvije tvrdnje *nikada* i *rijetko* združene u česticu nazvanu »rijetko«, dok su dvije tvrdnje *ponekad* i *često* objedinjene česticom imenovanom »često«. Kreirana je-

dinstvena varijabla dihotomnog tipa potom je korištena za tablično prikazane analize t-testom i hi-kvadrat testom⁵⁵.

Tablica 4. *Stav o radu nedjeljom prema učestalosti kupovanja nedjeljom: t-test*

stav o radu nedjeljom	učestalost kupovanja nedjeljom	N	M	SD	t	p
za	često	42	1,76	0,43	7,386	0,001
protiv	rijetko	1165	1,25	0,43		

T-test je pokazao da podražavatelji rada nedjeljom ujedno češće kupuju nedjeljom od protivnika rada nedjeljom (1,76>1,25).

Tablica 4.1. *Stav o radu nedjeljom prema učestalosti kupovanja nedjeljom: hi-kvadrat test*

stav o radu nedjeljom	učestalost kupovanja nedjeljom					hi kvadrat
	rijetko	%	često	%	ukupno	
za	10	24	32	76	42	χ ² (df=1, N=1207)=49,754 p=0,001
protiv	867	74	298	26	1165	
ukupno	877	73	330	27	1207	

Prema hi-kvadrat testu postoji statistički značajna povezanost između stava ispitanika o radu nedjeljom i učestalosti kupovanja nedjeljom (p<0,01) na način da protivnici kupuju značajno rjeđe od zagovaratelja rada nedjeljom. Točnije, 74% protivnika rada nedjeljom rijetko kupuje nedjeljom, dok je to slučaj s približnom četvrtinom (24%) zagovornika rada nedjeljom. Oni su pak u većini skloni (76%) često kupovati nedjeljom, što prakticira značajno manje (26%) protivnika rada nedjeljom.

3.2. Glavni razlog kupovanja nedjeljom

Potom je analiziran ispitanikov stav o radu nedjeljom u odnosu s varijablom jednog ili glavnog razloga kupovanja nedjeljom. Potonja je od originalne varijable sa šest tvrdnji ili mogućih odgovora iz Upitnika transformirana u varija-

⁵⁵ S obzirom na to da je varijabla *učestalost kupovine nedjeljom* originalno nominalnog varijabla, u svrhu t-testa naknadno je rekodirana u, uvjetno uzeto, ordinalnu varijablu, pri čemu je čestici »često« dodijeljena vrijednost 1, a čestici »rijetko« vrijednost 0 kako bi bile međusobno usporedive.

blu dihotomnog tipa na način da su tri tvrdnje *nedostajale su mi neke namirnice; nenadane obveze / pokloni; ne stignem kroz tjedan* združene u česticu nazvanu »nužda«, dok su tri tvrdnje: *akcije / sniženja; na nagovor rodbine ili prijatelja; tako mi je zgodnije* združene u česticu nazvanu »izbor«. Kreirana jedinstvena varijabla dihotomnog tipa iskorištena je za tablično prikazanu analizu.⁵⁶

Tablica 5. Stav o radu nedjeljom prema glavnom razlogu kupovanja nedjeljom: t-test

stav o radu nedjeljom	razlog kupovanja nedjeljom	N	M	SD	t	p
za	nužda	40	1,17	0,38	2,627	0,012
protiv	izbor	1025	1,33	0,47		

Prema t-testu protivnici rada nedjeljom više ističu izbor kao vlastiti razlog kupovanja nedjeljom od protivnika rada nedjeljom (1,33>1,17).

Tablica 5.1. Stav o radu nedjeljom prema razlogu kupovanja nedjeljom: hi-kvadrat test

stav o radu nedjeljom	razlog kupovanja nedjeljom					hi-kvadrat
	nužda	%	izbor	%	ukupno	
za	33	83	7	17	40	χ^2 (df=1, N=1065)=3,978 p=0,046
protiv	677	66	348	34	1025	
ukupno	710	67	355	33	1065	

Između tih dviju varijabli utvrđena je statistička značajnost i hi-kvadrat testom ($p<0,01$), pri čemu se pokazalo da zagovornici rada nedjeljom vlastite kupovine nedjeljom više objašnjavaju nuždom nego izborom koji dominira kod protivnika rada nedjeljom. Tako, manje ili 66% protivnika rada nedjeljom navodi da kupuje nedjeljom iz nužde u odnosu na veći udio ili 83% zagovornika rada nedjeljom. Da je to za njih pitanje izbora odgovorilo je pak više protivnika (34%) nego zagovornika rada nedjeljom (17%).

⁵⁶ S obzirom na to da je varijabla *glavni razlog kupovine nedjeljom* originalno nominalnog tipa, u svrhu t-testa naknadno je rekodirana u, uvjetno uzeto, ordinalnu varijablu, pri čemu je čestici imenovanoj »izbor« dodijeljena vrijednost 1, a čestici nazvanoj »nužda« vrijednost 0 kako bi bile međusobno usporedive.

3.3. Razlozi za slobodnu nedjelju

Sljedeća analitička cjelina tiče se ispitanikova stava o radu nedjeljom u odnosu na varijablu razloga za slobodnu nedjelju u trgovina. Potonja je od originalne varijable sa šest tvrdnji ili mogućih odgovora iz Upitnika kreirana u varijablu dihotomnog tipa na način da su tri tvrdnje *slobodna nedjelja pridonosi općoj dobrobiti; obitelji trebaju biti na okupu nedjeljom; to je u skladu s našom tradicijom i identitetom kao većinski katoličkom zemljom* združene u česticu nazvanu »opća dobrobit« (skraćeno »dobrobit«), dok su tri tvrdnje: *i druge zemlje ne rade nedjeljom, pa ne moramo niti mi; ovo društvo treba više voditi računa o svojim radnicima i njihovim pravima; potrebno je tržište koje će biti socijalno osjetljivo, a ne samo profitno orijentirano* združene u česticu nazvanu »tržišni razlozi« (skraćeno »tržište«). Kreirana jedinstvena varijabla dihotomnog tipa iskorištena je za tablično prikazane analize t-testom⁵⁷ i hi-kvadrat testom.

Tablica 6. Stav o radu nedjeljom prema razlozima za slobodnu nedjelju: t-test

stav o radu nedjeljom	razlozi za slobodnu nedjelju	N	M	SD	t	p
za	tržište	30	1,46	0,50	-3,160	0,004
protiv	dobrobit	1118	1,17	0,37		

Prema statističkoj značajnosti dobivenoj t-testom zagovornici rada nedjeljom više od grupe protivnika prokazuju tržišne razloge za slobodnu nedjelju (1,46>1,17).

Tablica 6.1. Stav o radu nedjeljom prema razlozima za slobodnu nedjelju: hi-kvadrat test

stav o radu nedjeljom	razlozi za slobodnu nedjelju					hi-kvadrat
	dobrobit	%	tržište	%	ukupno	
za	16	53	14	47	30	χ^2 (df=1, N=1148)=15,315 p=0,001
protiv	926	83	192	17	1118	
ukupno	942	82	206	18	1148	

⁵⁷ S obzirom na to da je varijabla *razlozi za slobodnu nedjelju trgovina* originalno nominalnog tipa, u svrhu t-testa naknadno je rekodirana u, uvjetno uzeto, ordinalnu varijablu, pri čemu je čestici »tržišni razlozi« dodijeljena vrijednost 1, a čestici »opća dobrobit« vrijednost 0 kako bi bile međusobno usporedive.

Hi-kvadrat testom dobivena statistički značajna povezanost ispitanikova stava o radu nedjeljom i razlozima za slobodnu nedjelju ($p < 0,01$) upućuje da zagovornici više naglašavaju tržišne razloge od protivnika. Poblizje, a imajući u vidu da se većina (97%) ispitanika protivi radu nedjeljom, protivnici razloge za slobodne nedjelje ponajprije artikuliraju u kontekstu opće dobrobiti (83%), dok je taj postotak znatno manji kod zagovornika (53%). Sukladno tomu, tržišni su razlozi za slobodnu nedjelju naglašeniji kod zagovornika rada nedjeljom (47%) nego kod protivnika rada nedjeljom (17%).

3.4. Razlozi za radnu nedjelju

Stav o radu nedjeljom potom se analizirao s varijablom razloga za rad nedjeljom koja se od originalne varijable s pet ponuđenih odgovora iz Upitnika rekodirala u dihotomnu varijablu na način da su dvije tvrdnje *ionako smo siromašna zemlja pa je bolje da se što više radi i moglo bi doći do otpuštanja radnika* povezane česticom imena »sloboda rada«, dok su tri tvrdnje *kao jaka turistička zemlja moramo biti fleksibilni po pitanju radnog vremena; i druge zemlje imaju radne nedjelje pa moramo i mi; ovo je slobodno tržište i ne smijemo braniti nečije pravo na rad* spojene u česticu »sloboda tržišta«. Kreirana jedinstvena varijabla dihotomnog tipa potom je iskorištena za tablično prikazane analize t-testom⁵⁸ i hi-kvadrat testom.

Tablica 7. Stav o radu nedjeljom prema razlozima za rad nedjeljom: t-test

stav o radu nedjeljom	razlozi za rad nedjeljom	N	M	SD	t	p
za	sloboda tržišta	32	1,75	0,43	2,887	0,007
protiv	sloboda rada	690	1,51	0,50		

T-testom dobivena statistički značajna razlika pokazuje da grupacija zagovornika više od protivnika rad nedjeljom obrazlaže slobodom tržišta ($1,75 > 1,51$).

⁵⁸ S obzirom na to da je varijabla *razlozi za radnu nedjelju trgovina* originalno nominalnog tipa, u svrhu t-testa naknadno je rekodirana u, uvjetno uzeto, ordinalnu varijablu, te se čestici »sloboda tržišta« dodijelila vrijednost 1, a čestici »sloboda rada« vrijednost 0 kako bi bile međusobno usporedive.

Tablica 7.1. Stav o radu nedjeljom prema razlozima za rad nedjeljom: hi-kvadrat test

Stav o radu nedjeljom	razlozi za rad nedjeljom					
	Sloboda rada	%	Sloboda tržišta	%	Ukupno	Hi kvadrat
Za	8	25	24	75	32	χ^2 (df=1, N=722)=5,664 p=0,001
Protiv	332	48	358	52	690	
Ukupno	340	47	382	53	722	

Iz statistički značajne povezanosti dobivene hi-kvadrat testom ($p < 0,01$) uočava se da zagovornici rada nedjeljom značajno više (75%) od protivnika rada nedjeljom (52%) daju na važnosti tržišnim razlozima za rad nedjeljom nego razlozima iz kategorije slobode rada. Potonja je pak naglašenija kod protivnika rada nedjeljom, njih 48% u odnosu na 25% zagovaratelja.

3.5. Model rada nedjeljom u trgovinama

Model rada nedjeljom u trgovinama varijabla je koja se u Upitniku sastojala od četiriju tvrdnji pri čemu su ispitanici zaokruživali koji model rada nedjeljom smatraju najprimjerenijim za Hrvatsku. Ponuđeni odgovori su rekodirani tako što se jedna tvrdnja za potpunu zabranu nazvala »zabrana«, dok su tri tvrdnje za parcijalni model; za model rotacije; 100% veće naknade za rad nedjeljom pridružene čestici »prilagodba«. Kreirana jedinstvena varijabla dihotomnog tipa iskorištena je za analizu t-testom⁵⁹ i hi-kvadrat testom.

Tablica 8. Stav o radu nedjeljom prema favoriziranom modelu rada nedjeljom: t-test

stav o radu nedjeljom	model rada nedjeljom	N	M	SD	t	p
za	prilagodba	40	1,82	0,38	6,173	0,001
protiv	zabrana	1140	1,43	0,49		

Prema t-testu podražavatelji rada nedjeljom značajno više od protivnika naginju modelu prilagodbe rada nedjeljom u Hrvatskoj (1,82>1,43).

⁵⁹ S obzirom na to da je *model rada nedjeljom trgovina u Hrvatskoj* originalno nominalna varijabla, u svrhu t-testa naknadno je rekodirana u, uvjetno uzeto, ordinalnu varijablu, pri čemu je čestici »prilagodba« dodijeljena je vrijednost 1, a čestici »zabrana« vrijednost 0 kako bi bile međusobno usporedive.

Tablica 8.1. Stav o radu nedjeljom prema favoriziranom modelu rada nedjeljom: hi kvadrat test

stav o radu nedjeljom	model rada nedjeljom					hi-kvadrat
	zabrana	%	prilagodba	%	ukupno	
Za	7	17	33	83	40	χ^2 (df=1, N=1180)=21,763 p=0,001
Protiv	640	56	500	44	1140	
Ukupno	647	55	533	45	1180	

Povezanost preferiranog modela rada nedjeljom i stava o radu nedjeljom pokazalo se statistički značajnim hi-kvadrat testom ($p < 0,01$) jer zagovornici rada nedjeljom više daju prednost modelu prilagodbe nego modelu zabrane u odnosu na protivnike rada nedjeljom. Dok je među zagovarateljima uvjerljiva većina od 83% smatrala adekvatnijim za Hrvatsku model prilagodbe, među protivnicima je bilo obrnuto, odnosno popularniji je model zabrane (56%) od modela prilagodbe (44%).

3.6. Mišljenje ispitanika o radu nedjeljom njihovih bližnjih

Stav prema radu nedjeljom završno je analiziran s varijablom stava o radu nedjeljom njihovih bližnjih. Potonja je obuhvatila dvije tvrdnje *nikako ne bih volio voljela i svejedno mi je*. Pristalice prvog stava prozvani su »protivnici«, dok su drugi nazvani »ravnodušni« te su kao takvi dalje analizirani t-testom⁶⁰ i hi-kvadrat testom čiji je tablični prikaz priložen.

Tablica 9. Stav ispitanika prema radu nedjeljom njihovih bližnjih: t-test

stav o radu nedjeljom	rad nedjeljom njihovih bližnjih	N	M	SD	t	p
za	ravnodušni	36	1,55	0,50	5,996	0,001
protiv	protivnici	1131	1,05	0,21		

T-testom utvrđena je statistički značajna razlika, jer su zagovornici rada nedjeljom bili ravnodušniji prema tome da njihovi bližnji rade nedjeljom od protivnika rada nedjeljom ($1,55 > 1,05$).

⁶⁰ S obzirom na to da je varijabla *rada nedjeljom bližnjih* originalno nominalna varijabla, za potrebe t-testa je rekodirana u, uvjetno uzeto, ordinalnu varijablu, gdje je grupaciji imena »ravnodušni« dodijeljena vrijednost 1, a grupaciji »protivnici« vrijednost 0 kako bi bile međusobno usporedive.

Tablica 8.1. Stav ispitanika prema radu nedjeljom njihovih bližnjih: hi-kvadrat test

stav o radu nedjeljom	rad nedjeljom njihovih bližnjih					hi-kvadrat
	protivnici	%	ravnodušni	%	ukupno	
za	16	44	20	56	36	χ^2 (df=1, N=1167)=136,388 p=0,001
protiv	1074	95	57	5	1131	
ukupno	1090	93	77	7	1167	

Zaključak

U ovom smo istraživanju povezali autorski konstrukt *nedjeljnog kapitalizma* i empirijske nalaze o radu nedjeljom trgovina u Hrvatskoj proizašle iz znanstvenog projekta *CRO Laudato si'*. S obzirom na postavljen cilj ovog istraživanja, a to je stjecanja uvida u profil hrvatskih građana koji zagovaraju, odnosno koji se protive radu nedjeljom u trgovinama u Hrvatskoj, analizirane su karakteristike ispitanika (N=1324) koje se odnose na njihove stavove o radu nedjeljom, kao i na praksu kupovanja nedjeljom, učestalost kupovanja nedjeljom, nadalje na glavni razlog kupovanja nedjeljom i glavni razlog za (ne)radnu nedjelju, preferiran model rada nedjeljom te stav o radu nedjeljom njihovih bližnjih.

Pritom se pokazalo da zagovornici rada nedjeljom često baš nedjeljom odlaze u kupnju, što objašnjavaju nuždom, a ne izborom kao karakterističnijim stavom pristalica slobodne nedjelje. Zagovornici radne nedjelje pri argumentiranju uredbe toga pitanja u Hrvatskoj skloniji su tržišnim razlozima, tj. slobodi tržišta nego društvenoj dobrobiti. Također, zagovornici rada nedjeljom smatraju da je za Hrvatsku adekvatniji model prilagodbe rada nedjeljom koji neće u potpunosti dokinuti slobodnu nedjelju, što jest cilj onima koji se zalažu za slobodnu nedjelju.

Rezultati su pokazali da se kroz malu fenomenološku prizmu rada nedjeljom osvijetljavaju brojne poteškoće hrvatskog društva kao i moguće perspektive promišljanja društveno-ekonomskih stranputica suvremene hrvatske države. Upravo nas kontinuirana borba za slobodnu nedjelju u gospodarskom sektoru trgovina u Hrvatskoj i stalne direktive »odozgo« u korist njezine liberalizacije upućuju na zaključak o nametanju jednostranog modela ekonomskog, a posljedično tomu i društvenog razvoja, koji imenujemo *nedjeljnim kapitalizmom*. Riječ je o kompleksu koji povezuje specifičnost hrvatskoga ekonomskog razvoja kao točke objašnjenja hrvatske posebnosti u kapitalističkom svijetu, regiji i povijesnom trenutku.

Nedjeljni kapitalizam pokazao se aktualnom metaforom za čitav niz specifičnosti hrvatske pozicije u okolnostima neoliberalnog inzistiranja da je kapitalizam stroj kojim se mora upravljati na točno određen način. Tehničke zakonitosti rada tog stroja strogo su propisane i nepromjenjive te se njihovo dovođenje u pitanje tumači napadom na slobodu tržišta kao stvarnost *per se*. Prema postavljenom narativu nepoštivanje »kapitalističkog stroja« u perspektivi neke drukčije regulacije rada nedjeljom za posljedicu ima zastoj ekonomije, a onda i nazadovanje cijelog društva. Takav narativ podsjeća na opće viđenje kasne modernosti A. Giddensa, koji u slici *juggernauta* predstavlja jureća kola kojima je jako teško upravljati i koja uništavaju sve koji im se opiru⁶¹. Čini se da se sociokulturnim i zakonodavnim inauguriranjem tog modela zanemaruje postojeća tradicija hrvatske kulture, koja je uzimala u obzir zaštitu radnika u koordiniranom modelu socijalne države.⁶² Ujedno se time akcentuira uvodna misao kako u borbi svjetonazora pobjeđuje onaj tko je najjači, namećući vlastiti sustav vrijednosti organizacijom vremena i prostora u formi (ne)rada, nedjelje, dokolice itd.⁶³ Inicijativa slobodne nedjelje, pak, nije način zaustavljanja ekonomije ni rušenje tržišta, već jedna od platformi reguliranja društvenih odnosa u širini socijalnih potreba. To je, smatramo, zalog i perspektiva održive budućnosti hrvatskog društva kojoj treba pružiti konkretnu priliku.

⁶¹ Usp. Anthony GIDDENS, *The consequences of modernity*, Cambridge, 1990., 139.

⁶² Usp. Josip LUČEV – Zdenko BABIĆ, Tipovi kapitalizma, ekspanzija neoliberalizma i socijalni učinci u baltičkim zemljama, Sloveniji i Hrvatskoj: komparativni pristup, 13.

⁶³ Usp. Ines SABOTIČ, O dokolici, slobodnom vremenu i nedjelji u Europi i Hrvatskoj na prijelazu u XIX. u XX. stoljeće, 34.

Summary

SUNDAY CAPITALISM AS AN IDEOLOGICAL MODEL OF WORK ON SUNDAY IN CROATIA. RESEARCH NOTES FROM THE PROJECT CRO LAUDATO SI'

Ivana BRSTILO LOVRIĆ

Catholic University of Croatia
Ilica 242, HR – 10 000 Zagreb
ivana.brstilo@unicath.hr

Damir MRAVUNAC

Catholic University of Croatia
Ilica 242, HR – 10 000 Zagreb
damir.mravunac@unicath.hr

The chronology of work on Sunday in the sector of retail shops in the last few decades in Croatia as well as the arguments of proponents of such work indicate that an attempt to establish an ideal type of narrative called Sunday capitalism is at hand. The authors of this article interpret Sunday capitalism as an ideological form that establishes partial interests of some social groups as only ones that are real and exclusive, as well as a naturalistic model of economic development, while free Sunday is related to economic regression, letting go of workers, and, finally, to general social crisis. Bearing in mind that understanding, the authors relate it to data from the scientific project CRO Laudato Si' with the purpose of researching profiles of participants (N=1324) who support or oppose work on Sunday in Croatia in relation to their attitudes and practices in terms of this issue. Analyses show that proponents of work on Sunday go shopping more often on Sundays, while justifying their behaviour with necessity and preferring a more liberal model of work on Sundays that they mostly understand in the context of free market. The opponents of work on Sunday tend to emphasise the common good and the model of regulation or limiting work on Sunday. Although there is a trend of deregulating working hours of retail stores in Croatia in the last few years, by using the metaphor of Sunday capitalism, the authors of this article conclude that the whole Croatian tradition and culture cannot be reduced to a one-sided version of capitalism in which a free Sunday is addressed as an economic risk and expense, as opposed to being a social value and an achievement of civilisation that needs to be preserved.

Keywords: *work on Sunday, retail shops, Sunday capitalism, Croatian society, CRO Laudato si'.*